

Андрощук І. В. Бар'єри під час налагодження взаємодії у професійній діяльності педагогів // Методичні засади підвищення кваліфікації педагогічних працівників системи професійної освіти : збірник матеріалів Всеукраїнської Інтернет-конференції / за заг. ред. Л.І. Шевчук. – Хмельницький : НМЦ ПТО ПК ; ФОП Мельник А.А., 2016. С.169–175.

*Андрощук Ірина Василівна,
доцент кафедри теорії та методики
трудового і професійного навчання
Хмельницького національного університету*

БАР'ЄРИ ПІД ЧАС НАЛАГОДЖЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГІВ

Вступ. Успіхи учнів безпосередньо залежать від особистості педагога, вміння уникати конфліктів та не створювати додаткових перешкод, як учням, так і собі. Однак, дуже часто педагогічні працівники під час виникнення певних конфліктних ситуацій апелюють до свого стажу роботи та педагогічного досвіду, не усвідомлюючи тих перешкод, які вони створюють в навчально-виховному процесі собі й учням. Саме ці перешкоди є тими бар'єрами, які не дозволяють ефективному налагодженню педагогічної взаємодії, як умови підготовки компетентних, висококваліфікованих робітників певної галузі.

Проблему взаємодії педагога з учнями розглядають здебільшого в контексті дослідження різних аспектів педагогічного спілкування, яке було об'єктом дослідження вітчизняних (О. Бодальов, В. Власенко, В. Казанська, В. Кан-Калик, Я. Коломінський, С. Кондратьєва, Н. Кузьміна, О. Леонтєв, Х. Лійметс, А. Реан, Т. Яценко та ін.) і зарубіжних (В. Кессель, А. Косаковські, Г. Хібш, Г. Атвантер та ін.) дослідників. Деякі дослідження були присвячені проблемі взаємин: загальні питання педагогічної взаємодії (О. Киричук, Г. Костюк, О. Мороз, Д. Ніколенко, В. Сластьонін та ін); діалогічна взаємодія

як умова особистісно-професійного зростання вчителя (Л. Долинська, В. Семиченко); психологічні аспекти міжособистісної взаємодії (І. Булах, Л. Долинська та ін.).

Однак, на бар'єри взаємодії, які існують у професійній діяльності педагогів та методах формування в педагогів умінь долати ці бар'єри, звертається недостатньо уваги не лише науковцями та дослідниками, а й у системі вищої та післядипломної освіти

Основна частина. Післядипломна освіта має зорієнтувати педагогічних працівників на особистісно орієнтований процес навчання, реалізацію індивідуальних траєкторій навчально-виховного процесу, підвищення рівня їх особистісно-професійного розвитку, здійснення продуктивної взаємодії у їх професійній діяльності.

Успішність виникнення й перебігу педагогічної взаємодії в навчально-виховному процесі залежить від багатьох чинників, а перш за все – відсутності певних «бар'єрів».

Погляди на бар'єр як чинник неперервного розвитку особистості педагога, удосконалення якої відбувається внаслідок подолання цих бар'єрів, представлено в працях Р. Шакурова, Н. Черненко. Дослідження феномену «бар'єр» здійснюють у різних напрямках: виявлення шляхів подолання бар'єрів, що трапляються на шляху розвитку людини (З. Фрейд); розгляд суперечностей між тими відносинами, у які люди вступають у реальному житті за збігом обставин та за наявних можливостей, і тими, які вони могли би здійснити в ідеалі людського розвитку (К. Гольдштейн, К. Левін, К. Роджерс та ін.); дослідження бар'єрів спілкування (І. Зимня, А. Маркова, А. Морозов та ін.); виявлення причин виникнення бар'єрів під час взаємодії (Г. Гібш, Є. Головаха, К. Девіс, Л. Дунець, О. Залюбовська, Дж. Ньюстром, Н. Паніна, А. Потеряхін, Є. Рогов, О. Саннікова, М. Форверг, Ю. Чуфаровський, Е. Холл та ін.).

Бар'єри педагогічної взаємодії розглядають як перешкоди, що заважають реалізації взаємодії між суб'єктами навчально-виховного процесу або знижують його ефективність. Вони спричинені характером педагогічної

ситуації та специфікою проблеми, властивостями та взаємостосунками між індивідами, інструментарієм взаємодії. Взаємовідносини, які виникають під час педагогічної взаємодії, надають можливість подолання зазначених «бар'єрів» (джерело конфліктів) і виконують регуляційну функцію. Зокрема, важливою передумовою успішної діяльності індивіда, як відомо, є саморегуляція, організація «взаємодії із самим собою», що реалізує рефлексивну функцію взаємодії. Цікавою є думка Р. Шакурова, що людина стала людиною лише після того, як віднайшла найважливіший внутрішній бар'єр – совість [7, с. 3].

Щодо сутності бар'єрів взаємодії, то А. Маркова зазначає, що бар'єр – це стан «збою», який людина суб'єктивно переживає в реалізації прогнозованого (спланованого) спілкування (взаємодії) внаслідок неприйняття партнера спілкування, його дій, нерозуміння тексту (повідомлення), нерозуміння партнера, зміни діалогічної ситуації, власного психічного стану тощо [5]. Враховуючи цей підхід, відмітимо, що такі «збої» є характерними для нашої системи освіти і професійної зокрема.

Нам імпонують погляди М. Відінеєва [2], який визначає бар'єри як труднощі в обміні думками, у досягненні взаєморозуміння та згоди між учасниками будь-якої взаємодії. Саме наявність цих труднощів і відсутність згоди між педагогічними працівниками та учнями знижують мотивацію пізнавальної діяльності, а отже і ефективність навчально-виховного процесу, сприяють виникненню комплексів у майбутніх робітників.

Причинами, які викликають появу бар'єрів взаємодії, можуть бути соціальні, професійні, політичні та деякі інші відмінності, що не лише призводять до різної інтерпретації тих самих понять, які використовуються під час взаємодії, але й породжують різне світовідчуття та світосприймання. Такі бар'єри є характерними для педагогічних працівників у їх професійній діяльності.

Так, на думку К. Роджерса, головна причина бар'єрів взаємодії – це оцінка з боку партнера, так званий оцінний зворотний зв'язок [9, с. 148]. А. Аронсон вважає, що «бар'єри породжені неправильною інтерпретацією

намірів суб'єктів взаємодії» [8, с. 56]. На жаль, педагог у своїй професійній діяльності часто може бути ініціатором виникнення різних бар'єрів.

Психологи зазначають, що виникнення бар'єрів педагогічної взаємодії може бути пов'язане із зовнішніми обставинами (чинники соціального порядку, спричинені політичними, релігійними, професійними розбіжностями учасників діяльності, а також належністю їх до різних соціальних груп [1]), що виконують функцію перешкоди; зумовлене чинниками внутрішнього порядку, зокрема особливостями виховання (брутальність, звичка «тиснути» на інших; невміння розкриватися, відсутність потреби у взаємодії, яка виражається в схильності до резонерства, неухважності до партнера, образливій поблажливості або прямій байдужості; неусвідомлене прагнення зігнати почуття ворожнечі й побоювань, заподіяти біль людині; взаємодія, що не приносить задоволення через фальш і лицемірство); може бути пов'язане з низьким рівнем розвитку комунікативних умінь і навичок самоорганізації [3]. Між зовнішніми та внутрішніми бар'єрами взаємодії існує тісний взаємозв'язок. Відтворюючись у психіці, зовнішні бар'єри перетворюються на внутрішні. Спочатку вони фіксуються в емоційно-чуттєвій, потім у когнітивній сфері, тим самим поширюючи свою дію на інші види людської діяльності.

Отже, в основі бар'єрів можуть бути внутрішні труднощі, зовнішні перешкоди, характер міжособистісної взаємодії, дефіцит компетентності у здійсненні взаємодії, особистісні проблеми. Бар'єри можуть породжувати різноманітні психологічні та соціально-психологічні ефекти, пригнічувати активність суб'єктів педагогічного процесу і виявлятися в зовнішній їх пасивності, порушеннях мовлення або захисних реакцій; можуть викликати внутрішнє напруження й негативні емоції, фрустрацію, «афект неадекватності».

Відмітимо, що бар'єри педагогічної взаємодії у професійній діяльності виникають непомітно, і спочатку можуть не усвідомлюватися педагогом, проте учні сприймають їх одразу. Але якщо «бар'єр» закріпився, то й сам педагог починає відчувати дискомфорт, тривогу, нервовість. Цей стан стає стійким, заважає плідному контактові з учнями та, зрештою, впливає на характер

педагога – формує так званий «неправильний» педагогічний характер [3]. Тому, педагог, не залежно від стажу його педагогічної діяльності має аналізувати свої дії та вчинки, оцінювати їх з точки зору педагогічної доцільності, здійснювати рефлексії своєї діяльності та її результатів.

На основі аналізу основних підходів, можна виділити наступні види бар'єрів педагогічної взаємодії: мотиваційний, соціальний, фізичний, смисловий, естетичний, емоційний, естетичний, морально-психологічний, операційний. Зокрема, мотиваційний бар'єр виникає тоді, коли у педагога та учнів різні мотиви налагодження контакту, наприклад, учень зацікавлений у розвитку спільної праці, а педагога цікавить тільки швидкий результат, тобто кожен із суб'єктів переслідує мету, яка відрізняється від намірів іншої сторони, і не говорить про це відкрито. Соціальний бар'єр зумовлений переважанням рольової (статусної) позиції. Педагог навмисно демонструє перевагу над учнем під час взаємодії та власний соціальний статус. Фізичний бар'єр зазвичай пов'язаний з організацією фізичного простору під час взаємодії, а смисловий бар'єр – з неадаптованим до рівня сприйняття учня мовленням педагога під час взаємодії, перенасиченням його незрозумілими словами, науковими термінами, які педагог застосовує без коментарів. Естетичний бар'єр зумовлений несприйняттям педагогом або учнем зовнішнього вигляду, особливостей міміки іншого. Емоційний бар'єр виникає за невідповідності настрою, негативних емоцій, що деформують сприймання, як у педагога, так і в учня. Наприклад, морально-психологічний бар'єр виявляється як негативна установка, сформована на підставі попереднього досвіду, розбіжність інтересів суб'єктів взаємодії. А операційний бар'єр зумовлений недостатністю необхідних засобів для реалізації взаємодії та не сформованістю конкретних комунікативних умінь та навичок, зазвичай у педагога.

Важливим моментом є також вибір ефективного методу взаємодії у системі післядипломної освіти, які відповідно переносяться у роботу професійних навчальних закладів. Останнім часом особливу увагу приділяють наступним методам взаємодії:

– метод індивідуального підходу полягає у виявленні творчих педагогічних працівників та створенні для них відповідних умов для інноваційної діяльності;

– метод «подолання страху» дає можливість створення лояльного, демократичного освітнього середовища в колективі професійного навчального закладу, надання педагогічним працівникам свободи приймати дії щодо вирішення проблем, можливості інколи йти й навіть на ризиковані кроки; подолати їхній страх «бути не таким як всі» та заохочувати до висловлення власних педагогічних ідей і критики;

– мотиваційний метод виявляє залежність між ініціативністю щодо створення педагогічних інновацій, взаємодії з керівництвом та ефективною політикою стимулювання учнів. Це може бути як матеріальний стимул, так і нематеріальний;

– метод інноваційної культури спрямований на створення у педагогічних працівників «робочого духу», який спрямований на відчуття вірності професійному навчальному закладу, бажання вдосконалювати його та розвивати, підвищувати його авторитет [4].

Невміння подолати бар'єри зазвичай призводить до малоефективних моделей педагогічної взаємодії, що знижують ефективність підготовки майбутнього робітника. Наголошуємо, що володіння педагогом знаннями про сутність і види бар'єрів, які виникають під час педагогічної взаємодії у професійній діяльності, сприятиме її оптимізації. Педагогічні працівники мають усвідомити, що саме педагогічна взаємодія є засобом, який дозволяє об'єднати її учасників навколо виконання спільної навчально-виховної діяльності, знайти шлях до взаєморозуміння з учнями, зняти бар'єри в спілкуванні.

Таким чином, щоб подолати перешкоди взаємодії, необхідно виявити бар'єри, з'ясувати причину їх виникнення, навчитися керувати власними емоціями, поважати учня як рівноправного співрозмовника, не дивитися на нього зверхньо, об'єктивно аналізувати свої вчинки. Однак, на сьогодні не всі педагогічні працівники здатні самостійно реалізувати ці завдання. Тому

доцільно у системі післядипломної освіти створити умови для підвищення ефективності педагогічної діяльності шляхом виявлення та подолання різних видів бар'єрів.

Для формування у педагогів вмінь долати бар'єри під час налагодження взаємодії доцільно проводити семінари, тренінги, на яких педагогічних працівників знайомити з цією проблемою, формувати знання про види й причини виникнення бар'єрів, шляхи їх подолання, методи продуктивної взаємодії. Результативними є інтерактивні методи, кейс-метод, розробки індивідуальних та навчально-дослідних завдань, розв'язання ситуаційних задач, що стимулюють пошукову діяльність педагогічних працівників, розширюють їхні теоретичні знання; сприяють формуванню вмінь долати бар'єри, оцінюючи власні дії та аргументуючи власну позицію під час конкретних педагогічних ситуацій. Особливим потенціалом наділені ділові ігри та технології моделювання педагогічної взаємодії.

Висновки. Таким чином, система післядипломної освіти має сприяти формуванню вмінь у педагогів долати бар'єри, які виникають під час педагогічної взаємодії. Для цього доцільно проводити різноманітні форми занять (семінари, тренінги, ділові ігри, круглі столи), які допоможуть педагогічним працівникам керувати власними емоціями, не поводитися зверхньо, критично аналізувати свої вчинки, мати почуття власної гідності. Для того, щоб долати труднощі у взаємодії педагогові необхідно навчитися робити усвідомлений прогноз, який базується на позитивних установках; установлювати причинно-наслідкові зв'язки, приймати як миттєві рішення, виважені на основі глибокого аналізу як зовнішніх умов, так і внутрішніх (емоційних станів суб'єктів взаємодії).

Список використаних джерел та літератури

1. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – М. : Аспект Пресс, 1999. – 375 с.

2. Виденеев Н. В. Природа интеллектуальных способностей человека / Н. В. Виденеев. – М. : Мысль, 1989. – 173 с.
3. Вісник психології і педагогіки [Електроний ресурс] // Психологія педагогічної взаємодії. Режим доступу: http://www.psyh.kiev.ua/Подоляк_Л.Г.,_Юрченко_В.І.Психологія_педагогічної_комунікативної_взаємодії_викладача_зі_студентами.
4. Кузнецова Н.Б. Кадри інноваційного типу: сутність, значення та особливості формування в умовах розвитку інноваційної економіки / Н.Б. Кузнецова // Актуальні проблеми економіки. – № 6 (96). – 2009. – С. 115–121.
5. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Знание, 1996. – 308 с.
6. Опис системи післядипломної педагогічної освіти. – Режим доступу: <http://www.education.gov.ua/pls/edu/docs/common/postgraduateukr/html>.
7. Шакуров Р. Х. Социально-психологические основы управления : руководитель и пед. коллектив / Р. Х. Шакуров. – М. : Просвещение, 1990. – 308 с.
8. Aronson E. The Social Animal / E. Aronson. – New York : The Viking Press, 1972. – 324 p.
9. Rogers C. R. Client-centered therapy : Its current practice, implications, and theory / C. R. Rogers. – Boston : Houghton Mifflin, 1951. – 560 p.